

Доморослий В.І.,
канд. іст., наук, доцент,
Уманський національний
університет садівництва

УНІАТСЬКА ЦЕРКВА ТА ЇЇ РОЛЬ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Тисячолітня історія української держави та української церкви переконливо свідчать, що християнство перетворилось у структурний елемент світобачення та світосприйняття українського народу, у його внутрішню диспозицію, яка є однією з найістотніших рис українського світогляду. Сучасна якість і характер національного буття та світогляду, принципи влаштування суспільних та політичних справ, сума певних рис, які визначають українську національно-культурну своєрідність, беруть свій початок та черпають свій розвиток в українському християнстві.

Українська греко-католицька церква, що черпала своє духовно-релігійне натхнення з джерел Київського християнства, організаційно оформившись в результаті підписання Берестейської унії 1596 р. набуває характеру сутнісного національного завдання, сповнення якого тотожне самому збереженню українців як нації і потенційно самодостатньої у політичному аспекті культурно-етнічно-релігійної спільноти. У цьому контексті можемо твердити про вироблення системи морально-етнічних та культурних пріоритетів, які були запропоновані українською греко-католицькою церквою на основі християнської традиції та переросли у стійку систему цінностей, що стала домінуючою у світобаченні української нації.

Національно-духовне відродження української держави можливе лише за умови консолідації нації навколо державотворчої ідеї. Одним з чинників такого об'єднання українського народу може виступити теогуманістична ідея, основана на принципах християнства та репрезентована церквою. Саме вона, як

інституція духовна та, водночас, суспільна має особливі засоби впливу на особистість в напрямку виховання нової системи морально-етнічних цінностей та переконань, які необхідно засвоїти «новому громадянину» молодій держави. З точки зору переосмислення місця та ролі церкви, зокрема греко-католицької церкви в суспільстві, об'єктивного аналізу її впливу на державотворчі процеси та формування національної свідомості, автор робить спробу дати об'єктивну оцінку значення УГКЦ у церковно-релігійній, культурній та національній історії України.

У статті розкривається вплив уніатської церкви на моральний стан особистості, національне самоусвідомлення та релігійно-духовну ідентифікацію українців в умовах відсутності державності, за доби Речі Посполитої. Тема релігійних стосунків завжди була актуальною та до певної міри болісною проблемою для історичних досліджень. Науковці, які до неї зверталися, будучи самі людьми віруючими, не були позбавлені емоцій, неминуче попадали під вплив поглядів тої конфесії, з належністю до якої вони себе ідентифікували. Окрім того, релігійні процеси в усі часи тісно були пов'язані із політичними явищами та державним життям народу. Проте, роль уніатської церкви у процесах національного самовизначення українського народу внаслідок ідеологічних причин недостатньо вивчена в українській історії, тим більше мало репрезентовані документи з цієї теми, як у загально-монографічних історичних працях, так і у спеціальних розвідках.

Осмислення сучасного національно-духовного відродження і релігійного розвитку, які відбуваються на фоні державотворчих та суспільно-політичних процесів в Україні, неможливе без опрацювання соціально-філософських, соціологічних та політологічних джерел, які містять теоретичні розробки проблем етнонаціонального розвитку, культурно-релігійної самоідентифікації українців, трансформації свідомості, консолідації українського суспільства. Неабияке методологічне значення у цьому контексті мали дослідження

вітчизняних науковців О. Гриніва [1], О. Шуби [2].

Питання ролі релігії та церкви в суспільно-політичній історії України вагоме значення мали роботи М. Грушевського [3], Б. Гудзяка [4], Л. Гузара [5], А. Шептицького [6].

Окремий блок творять праці релігієзнавчого та етнографічного характеру, в яких успішно опрацьовуються теоретичні проблеми сучасного релігієзнавства. Якісно нові підходи до феномену релігії, її ролі у процесі державотворення, впливу на духовно-культурний аспект відродження української нації у процесі переходу суспільства від атеїзму до визнання релігії і церкви, що репрезентує останню, як сукупність конструктивних, інтегруючих чинників, демонструють В. Єленський [7], І. Паславський [8].

Перебудова, гласність, здобуття Україною незалежності дало можливість відмовитися від цілого ряду міфів у нашій історії. Але чимало з них ще й на третьому десятку державної незалежності залишаються доволі живучими: культурний спадок Київської Русі та доля в ньому України та Росії; роль у Другій світовій війні вояків УПА та інші. Особливою живучістю відзначається міф про роль в українській історії уніатської церкви, яка стала доконаним конкретно-історичним результатом церковної унії 1596 р. була поява в Європі установи нового типу – візантійської за формою та римської за суттю. УГКЦ стала якісно новим, вищим щаблем у розвитку української церкви. Таким чином, у польській державі кінця XVI ст. появляється нова структура яка ставить перед собою завдання не лише духовного спрямування, а й національно-патріотичного характеру, творячи унікальну духовну інфраструктуру через яку залучає широкі маси українського населення до національно-культурного життя, до процесу формування української нації, та, зрештою, до усвідомлення необхідності боротьби за українську державу. Але незважаючи на це, навіть у сучасному підручнику по історії України, рекомендованому для студентів вишів, знаходимо таке

твердження, що уніатська церква це: «хитросплетіння егоїстичних інтересів духовенства та реальних потреб церкви» [9, с. 121].

Чому ж так сталося, що навіть серед вище названих міфів нашої минувшини, цей є чи не найстійкіший? Це зумовлено тим, що ми жили в складі імперії, її історії та культури. Яка стосовно пригноблених народів чинила переслідування і репресії. Коли ж імперія, розвалилася то виявилось, що за нами тягнеться шлейф історичних упереджень, що базовані на прищеплених царською імперією почуттях меншовартості та провінційності. Провінційність, за Ю. Шевельовим, має «не географічне, а психологічне значення – це не територія, це душа» [10, с. 4].

Одним із головних питань функціонування уніатської церкви є так зване насильницьке окатоличення українського суспільства. «Ідею унії активно підтримував польський король, адже вона відкривала шлях до окатоличення та ополячення українських та білоруських земель, тим самим сприяла консолідації Речі Посполитої» [11, с. 120]. Проте реалії були дещо іншими. Польща окатоличувала українську верхівку, але зовсім не була зацікавлена щоб ще й тягти туди селянина. Адже польський селянин мав більше прав ніж українець. Селянин-католик міг піти до ксьондза і, за нанесені йому кривди, подати скаргу на поміщика. Католицький священик, для підтримки свого авторитету, міг ту скаргу й до кардинала відіслати. Не дуже поміщика це лякало, але він ксьондза шанував і ніколи не смів ображати, так як це він чинив з православним священиком. Того він і за бороду смикав, і нагайкою лупцював, іди мовляв, скаржитися до Москви чи до Константинополя.

Становище уніатів було делікатним. Православні ненавиділи їх як «зрадників віри», а римо-католицька церква, не вважала їх за повноправних громадян, бо вони не були поляками. Поляки хотіли, щоб вони, роз'єднані з Римом, відмовилися від усіх своїх догм, від історії, традицій. Але наслідки цієї унії були зовсім протилежні:

«Українська греко-католицька церква не зв'язалась з польським урядом, а стала головним заборолом української народності проти полонізації» [12, с. 72].

Так само про стосунки поляків і уніатів розмірковує Н. Полонська-Василенко: «Уніатська Церква не мала підтримки з боку римо-католиків поляків, які тільки терпіли її... На Сеймі 1621 р., весь польський двір з примасом Гембіцьким та польська влада поставили вище державні інтереси й добро своєї держави від добра Католицької Церкви і взяли під оборону православну церкву... Волинський посол Древінський просто вимагав від уряду звільнити край від цього «нещастя» - унії. Примас Гембіцький вимагав від Апостольської столиці скасувати унію і перевести уніатів на латинський обряд» [13, с. 479].

Єдиною інституцією, що стала на перешкоді організаційному знищенню УГКЦ в Польщі була Апостольська Столиця, у сфері духовної юрисдикції якої перебувала польська держава. Однак, її оборона УГКЦ була малоефективною. Навіть на незначні поступки Річ Посполита погоджувалась лише під тиском політичних реалій. Так, перед загрозою союзу православних з протестантами, у 1607 р. сейм змушений був визнати існування грецької релігії та право посідати церковні маєтки для тих, хто її сповідував. На цьому ж сеймі було підтверджено права братств. [14, с. 93]

Особливої гостроти набуло питання зрівняння у правах українського духовенства з латинським. Нагадаємо, що ще до підписання Берестейської унії єпископат Київської митрополії у своїх «Артикулах» домагався, щоб Руська церква мала у Польській державі такі ж права, що й Латинська. Ієрархія вимагала звільнити духовенство та церкву від усяких податків та поборів (привілей, якими користувалась Католицька Церква), а також надати можливість руському духовенству підлягати лише церковному судові. Однак, навіть після втручання Конгрегації пропаганди віри яка доручила нунцієві обороняти імунітет церкви, та,

незважаючи на неодноразові звернення митрополита Руського до Риму, політичних змін не сталося. Причиною цього був суспільно-політичний устрій Речі Посполитої [15, с. 93].

І отже, стаючи частково католиками, уніати отримували доступ до католицької освіти та науки і фактично врятували українців від духовного вимирання. Свідченням цього є активна їх активна освітня діяльність. Так, митрополит Венямин Рутський намагався заснувати руську семінарію, спільну для «русинів» і «москалів». За двадцять років своєї діяльності він перетворив Віленську семінарію на вищу чернечу школу, а настоятелями монастирів, де були школи, призначав людей тільки з вищою освітою. Щоб популяризувати навчання серед широкого загалу і наблизити народ до розуміння обрядів, уніати видають книжки, шкільні підручники мовою, наближеною до народної. Велику роль у цьому відіграли оо. Василіани, які впродовж 1620-1630 рр. відкрили 20 монастирів і скільки ж шкіл [14, с.2 47].

Але подібні кроки греко-католиків, наштовхувалися на гострий спротив з боку католицької церкви. Домагання греко-католицької церкви створити для неї становище рівноправне з латинською церквою стикалось з ворожим і зневажливим ставленням до цієї вимоги з боку римо-католицького духовенства. Протягом 1643-1644 рр. синоди латинської ієрархії прийняли низку ухвал у яких, по суті закріпили статус меншовартості УГКЦ. Так, у 1643 р. українське духовенство було позбавлене прав та прерогатив, якими користувались священики латинського обряду, а у 1644 р. католицькій молоді було заборонено здобувати освіту в уніатських школах; латинському духовенству – служити Святу Літургію в українських церквах і, навпаки, священикам греко-католикам у костелах [15, с. 493].

Більш ніж сторічне існування УГКЦ зміцнило населення у думці, що вона є їх єдиною національною церквою, захисником їх національної ідентичності. Духовенство плекало східний обряд як свого роду

національну святиню. І справді, це була єдина спадщина, котру вдалось зберегти колишнього багатого спектра самостійного культурно-національного життя українського народу. Ця спадщина послужила вихідною точкою для його подальшого розвитку і для його відродження у пізніші часи, зокрема в Галичині. Як зазначає Д.Дорошенко: «... коли щось зберегло українську народність у Галичині від повної асиміляції з елементом польським, то це його Греко-католицька Церква з її східним обрядом. Цей обряд служив для неї і мостом, що злучав галичан-уніатів із їх східними братами, які залишилися при своєму старому православ'ю. В той час як на українських землях, які по розділах Польщі відійшли до Росії, негайно ж із стихійною силою почався рух на повернення до православ'я, в Галичині і духовенство і народ залишилися вірні унії, вважаючи її за свою національну церкву. Це забезпечило уніатському духовництву в Галичині на довгий час становище провідної верстви, яка відіграла особливо значну роль в національному відродженні ХІХ ст.» [16, с. 492]

В середині ХVІІІ ст. особливо відчутним стає занепад Речі Посполитої. На українських землях, які входили до складу Польщі причини політичного, соціально-економічного та релігійного характеру привели до вибуху народного протесту. Складна внутрішня ситуація змусила найдосвідченіші та найбільш патріотичні елементи польського суспільства схилитися до розуміння необхідності реформи в царині політичного, суспільного та релігійно-національного життя. Однак, всі їх зусилля залишилися марними. Вже у 1772, 1793, 1795 рр. Росія, Прусія та Австрія провели поділи Речі Посполитої, за яким вона увійшовши до складу вище названих країн, припинила своє існування.

Українська греко-католицька церква, що утворилась внаслідок Берестейського поєднання, стала рушійною силою в процесі оборони етнічної субстанції та визвольних змагань політичного і соціального характеру в умовах відсутності власної держави, національного та

ідеологічного поневолення українського народу. І сьогодні, незважаючи на труднощі внутрішнього характеру та зовнішні перешкоди УГКЦ використовує всі наявні в її арсеналі засоби з метою піднесення національної гідності українців, виховання патріотизму, утвердження української політичної нації та державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми / О. Гринів. – Львів: Видавництво отців Василіян «Місіонер», 1995. – 222 с..
2. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України/ О. Шуба. – К.: Видавництво «Криниця», 1999. – 323 с.
3. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 541 с.
4. Гудзяк Б. Київська ієрархія Берестейські синоди і укладення унії / Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління / Б. Гудзяк. – Львів, 1995. – С. 101 – 136.
5. Гузар А. Екуменізм як епередумова відкриття своєї ідентичності / В пошуках ідентичності. Студійні дні в Ніредьгазі / А. Гузар. – Львів: «Свічадо», 1998. – С. 126 – 130.
6. Шептицький А. Як будувати рідну хату ?/ А. Шептицький. – Львів: «Свічадо», 1999. – 46 с.
7. Єленський В. Релігія, демократизація та суспільний розвиток у посткомуністичному світі: Україна / Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 2008 р. м. Київ / В. Єленський. – К., 2008. – С. 31 – 46.
8. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української церкви/ І. Паславський – Львів: видавниче підприємство «СТРІМ», 1994. – 142 с.
9. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. : Видавничий двір «Академія», 2001. – С. 221.